

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2015 | ÅRGÅNG 19

Bokförlaget THALES

TORBJÖRN TÄNNSJÖ: *Fatta! En upplysningskrift*
Stockholm: Thales, 2014

ALLTSEDAN JAG SOM tonåring läste Torbjörn Tännsjös provocativa och alltid tänkvärda debattartiklar har jag förstått att Tännsjö uppfattas som en kontroversiell debattör. I min mening är ingen tes mera svårsmält och samtidigt lika tilltalande som den som förs fram i hans senaste sammanställning av populära texter.

Den offentliga debattens livsblod tycks vara moralisk indignation, en känsla som är stark och njutbar att hysa tillsammans med meningsfränder. Men som analysredskap är den moraliska indignationen undermålig. Den är undermålig för att den är ett ställningstagande för obegripligheten. För att din meningsmotståndare ska vara förbehållslöst förtjänt av din moraliska indignation, måste du tillskriva hen en form av existencialistiskt agentskap. Likt Sartres imaginära individer, måste terroristen/rasisten vara kapabel att skapa sig själv ur intet, att göra helt fria val, obehindrad och oberörd av sammanhang och historia. Dessa existentiella fantasisemonster kan sedan presenteras som varelser bortom all begriplighet, som vi bara kan hata och fysiskt förgöra.

Tännsjös tes är att det inte existerar genuint obegripliga individer. Det innebär att obegripligheten är något som vi konstruerar i vår fantasi för att kunna stanna kvar i vår moraliska indignation, och skapa en bekväm distans mellan oss och Fienden. Kan det verkligen vara så här? Kan vi verkligen förstå vem som helst? Tesen låter sig inte besvaras på ett teoretiskt plan. Istället försöker Tännsjö bevisa den genom att försöka förstå de som han finner i periferin av sin »begriplighetsljuskon». Breivik, nazisterna, Sverigedemokraterna, självmordsbombare och till och med Heidegger. Kan jag förstå dem, menar Tännsjö, kan du också. Eller du kan åtminstone försöka.

Men även om obegripligheten är en del av vår fantasi, så följer det inte att vi också bör kasta bort denna fantasi. Bör vi verkligen försöka förstå vem som helst? Tännsjö tycks mena att svaret är ja även på denna fråga. Men är det så självklart? Kan vi verkligen förstå våra meningsmotståndare utan att samtidigt kompromissa med oss själva?

Bör begripligheten ha gränser?

JAG HAR RÄTTEGÅNGEN mot Sokrates i åtanke. Sokrates avrättades för att hans åsikter uppfattades som farliga, och han accepterade domen, för att den bevisade hans poäng. Sokrates respekterade att hans ställningstaganden i någon mån var obegripliga för medborgarna i Aten, han ifrågasatte ju i grunden legitimiteten i deras samhälle. Men hade Aten tagit Sokrates på allvar om de inte avrättat honom? Var inte deras vägran att förstå Sokrates ett sätt att säga: vi är inte redo att kompromissa med våra värden, vi vill inte ha det här samtalet med dig. Du ifrågasätter vårt sätt att leva, ett sätt vi värderar och tar på allvar.

När Tännsjö diskuterar terroristen och massmördaren Breivik slås jag av en liknande tanke. Texten om Breivik är kort, och Tännsjö dröjer inte länge i sina försök att förklara för oss hur vi kan förstå hur Breivik kunde döda barn, ibland på mycket nära håll, i namn av en perverterad vanföreställning. Tännsjö konstaterar att soldater tränas för att göra just detta och att Breivik är »sjävlärd».

Men den som har sett filmer som *Full Metal Jacket* eller dokumentära skildringar av hur militären på ett systematiskt och mycket brutalt sätt tillgriper extrema metoder för att skapa människor som är kapabla att avhumanisera fienden, förstår att det knappast är så enkelt att »sjävlära» sig att avrätta barn. Tännsjö text förklarar inte hur Breivik kunde »sjävlära» sig att avrätta barn. Breivik förblir, åtminstone för mig, obegriplig. Men är det verkligen ett problem? Vad skulle krävas av mig för att jag ska kunna förstå Breivik, på riktigt? Skulle jag behöva bli som Breivik, i åtminstone en bemärkelse? Är det ett pris som jag är villig att betala?

Det beror givetvis på vad vi menar med »förståelse». Vi kan i en ytlig bemärkelse förklara varför någon gjorde på ett visst sätt. Brei-

vik hade en viss personlighetstyp, var övertygad om en extremistisk och våldsförhålligande ideologi, hade iklätt sig en uniform som gav honom en känsla av att gå in i en roll, och hade tagit droger som avtrubbade hans empati. Detta kanske är en förklaring till hur han kunde utföra till synes obegripliga handlingar. Är detta den förståelse som Tännsjö pratar om? Jag vet inte. Men om hans tes dras till sin spets är det en annan form av förståelse som Tännsjö efterfrågar. Inte bara en förklaring av Breiviks handlingar, utan också en förmåga att se världen med Breiviks ögon, och identifiera sig med honom. Att se de skräckslagna barnen i sitt inre, och känna att det är rättfärdigt, ja kanske till och med nödvändigt, att avrätta dem. Men är det verkligen gott? Bör vi inte någonstans ha en gräns för vad som är rimligt att förstå? Går inte något viktigt förlorat om vi närmar oss världen på det här villkorlösa sättet, där varje handling och varje människa kan förstås?

Jag vet ärligt talat inte vad jag anser om detta. Å ena sidan: att vara filosof innebär, för mig, någonstans att hänge sig åt någon form av förutsättningslös nyfikenhet och utforskande av sådant som andra avfärdar som trivialt eller obegripligt. Å andra sidan: att ha starka värderingar innebär också ett åtagande att bibehålla integriteten i sin värderingsstruktur. Jag vet inte hur mycket förståelse jag kan unna mig. Tännsjö må ha en vilja av stål. Men i vissa fall föredrar i alla fall jag att binda mig vid masten och överlåta det till andra att blicka ned i avgrunden.

Förståelsens nytta

SVARET PÅ TÄNNSJÖS fråga kan inte enbart handla om intellektuella principer: det måste också bero på nyttan i att förstå någon. Vad gäller högerextremister och jihadister är nyttan uppenbar. Båda dessa grupper utgör i någon mån hot mot det samhälle vi vill försvara, och båda är sannolikt enklare att begripa än vad som påstås i offentligheten. I sin recension av Henrik Arnstads bok *Älskade fascism* påpekar Tännsjö det problematiska med en definition vars syfte är oklart. Istället för att bemöta och förstå vad Sverigedemokraterna står för, syftar etiketten »fascist» till att stigmatisera och minska möjligheten till förståelse. Här vill vissa debattörer, främst

till vänster om mitten, göra just detta. Varje försök att förstå Sverigedemokraterna är att »normalisera» dem. I en twitter-diskussion med Arnstad, där jag försökte förklara de psykologiska mekanismerna till att vissa personer attraheras av auktoritära ideologier, fick jag svaret att min definition av fascism inte var »tillräckligt normativ», alltså inte tillräckligt moraliserande.

Just denna oerhört starka indignation kring just SD är ganska förvånande. I sak är deras politik knappast särskilt radikal. I flyktingfrågan ligger de ganska nära moderaternas linje på 90-talet. Jag tror att skrällen för SD hos många antirasister bottnar delvis i insikten att SD egentligen knappast står för något »osvenskt» eller obegripligt, utan att den ideologi och de tankar som SD för fram är i allra högsta grad en del av vårt älskade svenska folkhem.

Att antirasismen är en väsentlig del av den svenska självbilden visar sig i de undersökningar där över 90 % identifierar sig som antirasister. Därför är insikten att tvångssteriliseringarna, rasbiologin, skeletten i KI:s källare, förföljelserna av romer, och förtrycket mot samerna inte var »anomalier» utan en essentiell aspekt av det samhällsbygge som vi alla är arvtagare till, plågsam. Men vi har hela tiden kunnat förtränga dessa aspekter av den svenska historien, för att vi uppfattar att allt detta skedde i ett avlägset förflutet (vilket förstås inte är sant). Men SD finns här och nu, mitt ibland oss, och över en miljon svenskar sympatiserar med dem. Här blir Tännsjös projekt avgörande, för det handlar inte längre om att förstå någon annan, utan om att förstå oss själva.

Heder

I TVÅ AV antologins texter närmar vi oss hedersmoral och terror. Även här gör Tännsjö debatten en tjänst genom att peka på distinktionen mellan hur begreppen används och vad de faktiskt betyder. När vi talar om »terror» och »hedersmoral» så menar vi, de facto, »muslimsk terror» och »muslimsk/icke-vit hedersmoral». Det räcker att slå upp en tidning för att konstatera att mordbränder på moskéer och romska läger inte beskrivs som terror, och att hustrumisshandel, när den utförs av en vit människa, inte beskrivs som ett hedersbrott.

Vad är då hedersmoral? Tännsjös essä redogör på ett avslöjande sätt hur resonemang om heder, skam och ära varit en del av den västerländska kulturen och än idag är en del av vissa lagar, som till exempel ärekränkning och vissa resonemang kring privatlivets helgd. Hedersmoralen är helt enkelt en moral som bygger på idén om en sorts valuta (heder) som en person eller en släkt kan ha, och som varierar i enlighet med vissa typer av handlingar. Hur heder överförs, vinnns och förloras har varierat i tid och rum, men principen är påfallande koherent och snarlik även i kulturer så till synes olika som Sopranosfamiljen i HBO:s kända TV-serie, muslimska klanbaserade samhällen och svensk aristokrati i fördemokratisk tid. Här handlar begriplighetsprojektet om att avstigmatisera begreppet. Heder tycks bara obegriplig när dess utövare är muslimer. Vi har inga problem i att förstå kung Leonidas i filmen 300, som hellre går i krig än blir Persiens vasall. Lika lite borde Fadimes far eller fotbollskillarna från Steubenville förbli obegripliga. Krig måste förklaras för hederns skull, en dotter som skadat familjens heder måste mördas, en kvinna utan heder får våldtas.

Tännsjö skriver att hedersmoralen är i någon mån logisk i ett samhälle med bristfälliga institutioner, där rykte och klan är väsentliga för överlevnad, men att den knappast är anpassad för ett modernt samhälle. Påståendet väcker tankar. Pondera ett samhälle utan fruktan, där ingen någonsin behöver oroa sig för något, och där den tryggheten garanteras inte av familj eller klan, utan av en opersonlig välfärdsstat. Skulle hedersmoralen upphöra att existera? Skulle vi inte längre försöka upprätthålla en bild av oss själva? Skulle vi slentrianmässigt och lättvindigt blotta oss för främmande? Kanske. Men det är ett samhälle som för oss är fullkomligt främmande, det hedersfria samhället. Inte nödvändigtvis ett dåligt samhälle, men annorlunda, väldigt annorlunda.

Terror

I SKRIVANDE STUND pågår en högt uppskruvad diskussion där föreställningen om att det pågår en kamp mellan civilisationer blivit allt mer okontroversiell. Jag såg precis en video där ett nyhetsankare frågar en representant från det muslimska civilsamhället om

vad han anser om halshuggningar. Som om mannens religion vore tillräcklig för att kasta tvivel över hans medmännisklighet.

Tännsjö beskriver en palestinsk självmordsbombare, vars nära anhöriga dödas av israelisk militär. Hämnd är ett begripligt motiv, som så ofta skildras i våra mest älskade filmer. Mer utmanande hade varit om Tännsjö försökt förklara de människor som nu värvas till IS, och som i dess tjänst begår handlingar så fruktansvärda att till och med Al-Qaida tagit avstånd från dem. Är IS svenska rekryter bortom begriplighetens gräns, även för Tännsjö? Jag tror inte det. De kan knappast vara så annorlunda från andra unga män och kvinnor som lämnat vårt land för att söka sig till krig, som till exempel svenskarna som tog värvning i Hitlers armé.

Dessa människor, som söker sig till IS, är en del av våra samhällen, och kan inte förgöras fysiskt. Den nykonservativa högern och främlingsfientliga partier har i decennier predikat uppfattningen att väst befinner sig i ett civilisationskrig mot den muslimska världen, och att svenska muslimer är fienden ibland oss. Bara genom att sätta hårt mot hårt kan väst vinna, enligt dessa debattörer. Denna uppfattning, som förut endast delades av jihadisterna, har nu blivit allt mer accepterad, vilket förstås innebär att det är mer sannolikt att den här paranoida fantasin faktiskt blir en självförverkligande profetia. Jihadisterna vet (i alla fall de som inte lider av grandiosa vanföreställningar) att de aldrig kan vinna mot västvärlden om inte vi förklarar krig mot oss själva och våra egna värderingar, vilket är en konsekvens av diskursen om ett civilisationskrig. Bara den förståelse som Tännsjö förespråkar kan hjälpa oss att hålla huvudet kallt och inse att terrorister aldrig har utgjort ett hot mot moderna stater, och att den största skada de kan åsamka demokratin alltid är självförvållad. Det var inte Al-Qaida som förklarade krig mot Irak, det största geopolitiska misstaget (efter Vietnam) i USA:s moderna historia. Det var en amerikansk administration i klorna på just den form av vanvett vars fiende är eftertanken.

Uppmaningen i bokens titel är således, i min mening, högst aktuell idag. Men Tännsjös argumentation är dessvärre alldeles för förnufts-baserad för att övertyga de debattörer som inte redan håller med honom. Förståelse är inte enbart en intellektuell aktivitet,

utan i allra högsta grad också en emotionell. Däri ligger problemet, att filosofer som alltjämt uppfattas som verklighetsfrånvända och emotionellt avtrubbade, inte förmår att förstå de som inte vill förstå, utan avfärdar deras ovilja som ett logiskt felslut eller förnuftsmässigt förbiseende. Jag tror att vårt bidrag till den här debatten kan berikas av ett resonemang som tar hänsyn till de komplexa emotioner och värderingar som ligger till grund för den obskuran-tism som den moraliska indignationen så ofta klär sig i.

→

Karim Jebari